

79. Vö. Ady, *A magyar Pimodán = Ady összes prózai művei IX.*, s.a.r. Vezér Erzsébet, Akadémiai, Budapest, 1973, 157.

80. Ennek jól látható jelei a „megrészegítő” költészet és ehhez hasonló, gyakran használt metaforák. Az egyfajta izgatószerként működő líra a kettő tükörszerű viszonyát is felmutatja: eszerint nemcsak elősegítik a tudatmódosító szerek a költészetet mint a másként látás médiumát, hanem voltaképp az is működhet drogként.

81. „A lehető legnagyobb züllésnek indultam. Hogy miért? Költő akarok lenni, és azon dolgozom, hogy *látmökká* tegyem magam.” Arthur Rimbaud, *A látmok levelei = Arthur Rimbaud összes költői művei*, ford. Somlyó György és mások, Magyar Könyvklub, Budapest, 2000, 280. Vö. Isztray, *i. m.*, 91–101.

82. Nietzsche, *A tragédia születése*, 49.

83. Ezért is kitüntetett Nietzsche szemében a művészet mint „az ember egyetlen voltaképpeni metafizikai tevékenysége”, ahol az ember képes túllépni önmagán. Vö. Isztray, *i. m.*, 26.

GINTLI TIBOR

Apróságokból összetákolva

ANEKDOTIKUSSÁG ÉS MELANKÓLIA A *BOLDOGULT ÚRFIKOROMBAN* CÍMŰ REGÉNYBEN

Az anekdotikusságra mint Krúdy narratív eljárásainak egyik alapvető elemére már korán felfigyelt a recepció. Kelemen László doktori dolgozata, amely a módszeres Krúdy-kutatás kezdetének tekinthető, az asszociatív és a hangulati szerkesztés mellett az író legfontosabb struktúraalkotó poétikai módszereként említi.¹ Az anekdotikus – vagy ahogy Kelemen fogalmaz: adomázó – előadásmód szerinte a *Boldogult úrfikoromban* szövegében jut a legmeghatározóbb szerephez. Mivel Krúdynak ezt a regényét egyben az író világának végső kiteljesedéseként értékeli, s az adomázó szerkesztésmód konstatálásához nem kapcsolódik negatív hangsúly, Kelemen László megállapításaira e dolgozat is fontos előzményként tekint: a *Boldogult úrfikoromban* megítélésem szerint is Krúdy egyik legjelentősebb regénye, s magam is úgy látom, hogy a mű szerkezetét és az elbeszélés modalitását meghatározó eljárások az anekdotikusság jelenségéből vezethetők le.

Ha áttekintjük a Krúdy-irodalomnak az anekdotikusságot részletesebben tárgyaló írásait, több tendenciára figyelhetünk fel.² Egyrészt az anekdotikus elbeszélésmód iránti érdeklődés az utóbbi három évtizedben jelentősen csökkent. Az ezredforduló környékétől örömdetesesen megélnékülő recepció – amely több *Boldogult úrfikoromban* értelmezéssel is gazdagította a szakirodalmat – vagy nem tárgyalta az anekdotikusság jelenségét, vagy nem tekintette a narratív technika meghatározó eljárásnak. (A kérdés ismételt felvetése tehát az újabb szakirodalomban kibontakozó iránytól eltérő közelítésmódot képvisel.) Az 1980-as évek második feléig viszonylag gyakori az anekdotikus beszédmód jelenlétének konstatálása, illetve szerepének értelmezése. A recepciónak ebbe a vonulatába tulajdonképpen két, egymástól eltérő irányt képviselő közelítésmód tartozik. Az egyik az anekdotikusságot olyan műfaji hagyományként fogja fel, amely számos narratív megoldást örözött meg a közvetlen előzményeként értelmezett 19. századi változatából, a másik az anekdotikus regény kifejezés alatt tulajdonképpen egyetlen szerkezeti sajátos-

ságot ért, azt hogy a regény cselekménye epizodikus struktúrájú, nem követi a realista nagyregény szoros oksági összefüggésre épülő egységes történetképzését. Az anekdotikusságot nem csupán a mellérendelő narratív szerkezet szinonimájaként felfogó közelítésmód, a többnyire a realizmusra jellemző leleplező narratíva eszközei közé próbálta besorolni ezt a poétikai jelenséget. A társadalomkritikát elvárás-sá, normatív esztétikai előírássá emelő marxista ideológia hatásának tudható be, hogy a Krúdy prózáját nagyra értékelő irodalomtörténészek igyekeztek eloszlatni a gyanú árnyékát e kétes hírű műfaj felhasználásával kapcsolatban. Azaz arra törekedtek, hogy az anekdotikusságot olyan elbeszélői eljárás-ként mutassák be, amely az elbeszélő saját szólamát nagyrészt érintetlenül hagyja, csupán a megjelenített alakok világát jellemzi. Ezzel a megoldással a narratíva mentesül az anekdotához fűződő negatív képzetektől, a hipotetikus szerzőnek tulajdonított nézőpont kizárólag az ábrázolt világra és annak alakjaira vet negatív árnyékot.

Az alábbiakban igyekszem összefoglalni saját elképzeléseimet a regényben érvényesülő anekdotikusság megjelenési formáiról, valamint e beszédmód Krúdyra jellemző sajátosságairól és funkcióiról. Elsőként azokról az anekdotikus vonások-ról fogok szólni, amelyekre az eddig született interpretációk kevésbé tértek ki. Ezek közé tartozik a regényben megjelenített világ családiról, patriarchális jellege, illetve a narrátor szereplőkhöz fűződő familiáris viszonya, valamint az elbeszélő olvasóhoz forduló közvetlen modora. E jellegzetességek bemutatása során arra törekszem, hogy kiemeljem a szereplők világában és szólamaiban tapasztalható jelenségeket, valamint a narratori szólami sajátosságai között felfedezhető párhuzamokat – annak a meggyőződésnek a jegyében, hogy a narratori és a szereplői szintek mereven hierarchikus elgondolását nem támasztja alá a regény narratív szerkezete.

A szereplők közötti patriarchális viszonyok egyik legkézenfekvőbb eleme az ismerősség. A külföldi urakon kívül szinte mindenki ismer mindenkit a Bécs városához címzett sörházban.³ Ennek megfelelően a törzsvendégek „a bizalmasoknak» fenntartott udvari bejáraton át” (135.)⁴ közlekednek. Többen közülük letelepednek Vájsz úr családi asztalához: „A lovag, mint régi kocsmajáró vendég: természetesen Vájsz vendéglős asztalánál foglalt helyet, miután körülbelül mindenkivel kezelt fogott a belső és a külső szobákban.” (233.)⁵ A családisságot kedvelő urak nem csészében kérik a levest, hanem „valódi családi porcelántálban” (204.) és olyan „porcelán tányérban, amilyeneket a családi ebédeknél szoktak használni” (218.). Itt nem érheti őket meglepetés, mindig a jól bevált, régi minőséget kapják, erre utal lovag Tokió megjegyzése: „ezen a helyen, hál’ istennek olyan biztos vagyok, mint vasárnap délben a nagymama asztalánál. Mint a Grószmutterkámnál” (233.). Némelyek meglepően bizalmaskodó gesztusokat is megengednek maguknak, mint alábbi példánkban a Vájsz néhez forduló ismert éjjeli pincér, aki az idegen urakat kíséri: „Anyám, anyukám – szólt a belső szobában Dallosi a tolóablak elé állva s halkán kopogtatva.” (225.) Irma úr, az Andrassy úti trafikos egy alkalommal „vén kujon”-nak nevezi Vájszt, és baráti gesztusként „mutatóujjával hasba döfte a vendéglőt”. (261.) A sörházba betérő törzsvendégek gyakran hangoztatják összetartozásukat: „Hál’ istennek, megint együtt vagyunk valamennyien, mi, régi jó pestiek, mert sohase hagyjuk el egymást. A jó testvérek összetartanak.”

(223.)⁶ Mint Dallosi most idézett szavai is mutatják, a családiasság szereplői kinyilatkoztatásai nem nélkülözik a teatrális vonásokat.⁷ A szcenírozásban megmutatkozó ironia ugyanakkor nem törli el e patriarchális gesztusok érvényességét. Bármennyire is színpadiasak és részben formálisak ezek a gesztusok, van egy olyan vetületük, amely kapcsolatba hozható azzal a nézőponttal, amely az egész narratívának kitüntetett aspektusa. A narrátori szólam és a szereplők szólamai egybeesnek abban a vonatkozásban, hogy minden rituálisan ismételt cselekedet, minden újra elbeszélte régi történet a haláltudat háttere előtt történik. A figurák összetartozását a múlthoz tartozás közössége, a mulandóság élménye alapozza meg: „Utóvégre a pestieknek össze kell tartani, hiszen az idegenek bármely percben elmehetnek a városból. Miért legyen hát két jó ember egymással ellenséges viszonyban három idegen miatt? – »Mi már csak abban a jó pesti sárban fogunk nyugodni mind a ketten Irma bácsi. A pestiek nem lehetnek el egymás nélkül. Béküljünk ki, Irma bácsi.«” (260.) Persze ennek a nézőpontnak a hangoztatása sem mentes némi ironiától, ami megítélésem szerint arra a megközelítésre vezethető vissza, mely szerint a halállal szemben végül mindenki magányossá válik, azaz a közösségre apelláló stratégia egy ponton szükségszerűen értelmét veszti. Úgy vélem, ennek a nézőpontnak az inszcenírozásaként fogható föl a cselekményszerkezetnek az a sajátossága, hogy az elbeszélés a vendéglőbeli történéseket a társaság felbomlásának bemutatásával, a magánytudattól kedvetlenné váló szereplők elszivárgásának megjelenítésével rekeszti be.

Bár Vilmosi Vilma és Podolini Lajos csupán egymásnak régi ismerősei, Kacsokovics úr révén egy igazi régi ember vezeti be őket a társaságba. A regény esemény-sora akár annak elbeszéléseként is olvasható, hogy a Podolinból érkezett szupplikánsok miként válnak a vendéglői társaság tagjaivá, hogyan avatódnak be a sörház zárt világába. Miután Vilma a vendéglőben tanúsított viselkedésével Kacsokovics úr előtt kiállta a próbát, nincs akadályja annak, hogy a törzsvendégekből álló társaság befogadja a fiatal párt, hiszen a szereplők e két körét benső rokonság fűzi egymáshoz. A podoliniak ugyanúgy a múlt felidézésében élnek, mint a Bécs városához címzett kocsmá vendégei, s miként Podolini Lajos visszaemlékezései mutatják, a boldogult úrfikor elbeszélésének hangneme, modalitása is összeköti őket.

A megjelenített világ familiáris viszonyaival hozható összefüggésbe a szereplők többségének túltengő beszélőkedve. Szinte mindenki mindenkivel szóba elegyed, még az omnibusz kocsisa is megszólítja a Terézvárosba igyekvő társaságot, mert „láthatólag szeretett beszélgetést kezdeni az utasaival” (126.). Nem különben a nyájas, vidéki kalauz, aki közlékenyen számol be pesti tapasztalatairól, s akiről kiderül, hogy szintén a Szepességéből származik. Ez a beszélőkedv a narratíva szerkezetének kialakításában alapvető szerephez jut, hiszen a regény narrátora a másodlagos elbeszélők szövegeit fűzi össze egymással. Mint látni fogjuk, a beszélgetésre hajló családiasság korántsem az idill jegyében alakul, ugyanis a szereplők egy része elsősorban elbeszélői szerepre pályázik, hallgatóként olykor türelmetlen vagy figyelmetlen. Mint azt a szakirodalom már korábban megállapította,⁸ a figurák szinte küzdelmet folytatnak a szó megszerzéséért és megtartásáért, folytonosan rivalizálnak egymással.

A narrátor maga is osztozik a familiáris attitűdben, aminek egyik szembeötlő jele az olvasóval kialakított viszony. A *Boldogult úrfikoromban* narrátora gyakran fordul képzeletbeli olvasóihoz barátságosan társalkodó, közvetlen, vagy éppen játékosan kötődő hangon: „Precíz olvasóim» megnyugtatására mindjárt jelenthetem is, hogy Vájsz vendéglős eltűnése csupán rövid ideig tartott” (165.), „ezt majd a következményekből tudja meg a mélyen tisztelt olvasó” (165.); „Olvasóim engedelmével be kell vallanom” (173.); „és akár hiszik, akár nem, a trafikos hangja kellemetes volt” (259.). Néhány alkalommal a bizalmas tegező formát választja: „Szidhatjátok az esti lapot, kedves olvasóim, mert néha nem mindenkinek »ír kedvére« az esti lap, de magánosan söröző vendéget az esti lap nélkül alig lehetne elképzelni.” (255.) A táncjelent leírásakor háromszor is mondat kezdő helyzetben használja a „Ne kérdezzétek” felkiáltást, melynek enyhe retorikussága egyszerre hivatott érzékeltetni a vendéglőbeli események csúcspontját, s az exclamatio veretes archaizmusa révén a játékos iróniát.

Az olvasónak felkínált familiáris viszony jele az elbeszélőt és a befogadókat a „Mi” közösségében összekapcsoló többes szám első személyű igealakok szerepeltetése: „Hagyjuk tehát az irigyeiket, az emberiség e tehetségtelenebbjeit, maradjunk a »Bécs városá»-hoz címzett vendégfogadó vendégei közül azoknál a tehetséges embereknél, akik ezt a vidám napot szerezték nekünk.” (250.) Ez a forma mintegy feltételezi, hogy a képzeletbeli olvasó és a narrátor azonos állásponton vannak, értékrendjük és tapasztalataik hasonlóak. Olykor a szereplőkre tett utalásokban is megjelenik a többes szám első személyű birtokos személyjel („álmatlan barátunk” [Kacsokovics úr], „a mi ismerőseink”). Ez a megoldás már nemcsak az olvasókat és az elbeszélőt kapcsolja össze egyfajta közösségben, de a regény alakjait is úgy állítja be, mint akikhez személyes viszony, személyes ismeretség fűzi nemcsak a narrátort, hanem a befogadókat is. (A későbbiek során még többször szó esik majd arról, hogy milyen nyomait találjuk a szövegben a narrátor bennfentességének.)

Az anekdotikusság egyik markáns stiláris jellegzetessége az élőbeszédet idéző szavak és nyelvi fordulatok gyakori felbukkanása. Ez a sajátosság nem csupán a szereplői szövegekben érvényesül,⁹ hanem a narrátor nyelvhasználatát is jellemzi. Egyes kifejezések estében nem jelöli az íráskép a szereplő vagy az elbeszélő szövegében a szó vagy szófordulat idézet jellegét,¹⁰ máskor azonban idézőjel hívja fel rá a figyelmet, hogy a pesti zsargon egykor divatos kifejezéseit építi szövegébe a szereplő, illetve narrátor.¹¹ Mint az már néhány eddigi példánk alapján is érzékelhető volt, a narrátor és a szereplők olykor egy-egy utalással, szinonimával világítják meg a régi idők divatos szófordulatait, argószerű kifejezéseit. A szereplők mintha egymás előtt fitogtatnák, hogy mennyire ismerik a régi divatos szójárást. A narrátor nyelvében ezeknek a kifejezéseknek a használata hasonló funkciót tölt be, mint a szereplők szövegében, hangsúlyozza az elbeszélő régi világhoz tartozását, illetve abban való bennfentes jártasságát. A narrátor nem egy alkalommal, hosszabb kommentár révén avatja be olvasóit a régi pesti zsargon divatos fordulatainak értelmébe, tehát mintegy bevezeti őket a múltnak csak a régi emberek előtt ismert rejtelmeibe: „– »Szintén zenész?» / Az előadó, miután éppen az Andrassy úti trafikos volt, nyomban megértette az Esperes patriarchális célzását. A »Szintén zenész?» célzás alatt meglehetősen gorombaságot is gondoltak magukban

azok a pestiek, akik Ferenc József alattvalói voltak.” (209.) Egy másik szöveghe-lyen hasonlóan részletező magyarázattal szolgál: „[Dallosi] ekkor valamely különös meglepetéssel kedveskedett a királyoknak, hercegeknek és a »többi grófoknak«. (Pesten ez idő tájt arra az utcai kérdésre, amelyet az emberek legtöbbször intéznek egymáshoz: »Hogy vagy?« – akkoriban így feleltek: »Mint a többi grófok.«” (234.) A narrátor ebben a vonatkozásban feltűnően hasonló szerepet vállal Kacskovics úrhoz, aki Vilma kisasszony számára világítja meg igen alaposan egy szólás értelmét: „– Én magam sem tudom pontosan és biztosan annak a mondatnak a jelentőségét, amelyet a borbély oly vakmerően kivágott. »A kabátom a fogason függ.« Igen régi pesti embernek kell lenni annak, aki nyomban megérti ezt a sértést, amely a mondatban rejtőzik. Állítólag még abból az időből származik ez a mondás, amikor az Újvilág utca és a Rostély utca sarkán lévő »Ferenczy kávéház«-ban a hamiskártyajátékosok tartózkodtak. Eleinte a hamiskártyások használták egymás között a mondást, ha idegen került a körmeik közé. »Kabátom a harmadik fogason függ«: jelentett tercet a kártyajátékban. Jelentett hiszékeny vidéki embert, akit hölgyismerősei a »Ferenczy kávéház«-ba kormányoztak. De a mondás is ama pesti mondások sorsára jutott, mint a legtöbb pesti kitalálás. A találmány a pincérek, kávéesők, kávéfőzők és kocsmárosok nyelvén későbbben jelentette azt a gyanús vendéget, akitől idejében meg kell szabadulni, mert előbb-utóbb valamely huncutságot csinál. Ezért sértődött meg az urak társasága, amikor a borbély azzal búcsúzott el tőlük, hogy kabátja a harmadik fogason lóg. Csak egy borbély lehet ilyen szemtelen.” (239.) Mindez arra figyelmeztet, hogy azok az értelmezések, amelyek egyes szereplőknek (Kacskovics úr, Pista úr) elbeszélői, illetve a történetet alakító, „írói” funkciót tulajdonítanak, meggyőző érvekre hivatkozhatnak.¹² Mindez még inkább alátámasztja azt a meggyőződésemet, hogy nem célravezető olvasási stratégia a szereplői és elbeszélői szint, illetve nézőpontok radikális elválasztása.

A kollokvialis nyelvi megoldások között említhetők a narrátornak azok a visszatérő fordulatai is, amelyek előszóban történő előadásmódra emlékeztetnek. Visszatulásként gyakran bukkan fel a „mondom” szófordulat (pl. 138, 147, 160.), amely egyébként Pista úr beékkelt elbeszélésében is szerepel (172.), akárcsak Irma úr előadásában (213.). Ugyancsak többször találkozhatunk az elbeszélést tovább lendítő, újabb cselekménymozzanatot, körülményt vagy témát bevezető „No de most végre” (144.), „No de még volt”-típusú (150.) közvetlen hangú, elbeszélőkedvről tanúskodó mondatkezdő felütéssel.

Az anekdotikus elbeszélésmód örökségére utalnak vissza a narrátor szólamában megjelenő életbölcösségek, amelyek az elbeszélői modor konvencionális, kollektív jellegét idézik meg és alakítják át.¹³ Az életbölcösség ebben az összefüggésben a leülepedett életszemlélet, az egyszerű alapigazságokra épülő világnézet és életvezetés műfaja. Krúdy regényében a régi, nyugodt, rendezett világ nosztalgikus óhaja azonban ennek az igénynek az egyidejű ironizálásával kapcsolódik össze. Miközben az elbeszélő szólama sem mentes a nosztalgikus múltidézéstől, a narrátor saját nosztalgikus gesztusai fölött is ironizál. Ennek megfelelően az életbölcösségek Krúdy regényében gyakran önmaguk paródiájaként is funkcionálnak: „Egy kézímunkázó nő majdnem olyan szükséges egy barátságos szobába, mint a magvakat ropogtató madár a kalitkába.” (112.) Idézett példánkban az első

tagmondat patriarchális idilljét, a második mondat ellenpontozza. A hasonlító ironikus fényt vet az első tagmondatbeli kijelentésre, mivel a nő otthoneremtő szerepét egy háziállatével állítja párhuzamba. Abban az esetben, ha a bezártságot közös jegynek tekintjük, e maszkulin elgondolás önző voltára is rávilágít a hasonlat. A kissé groteszkre hangolt idill a nőt ugyanúgy a szoba foglyának mutatja, ahogy a madarat a kalitka rabjának. Olykor a szöveggörnyezet illeszt komikus indexet a szentenciához. Az alábbi megjegyzéssel a narrátor Vilmos Vilma egyik közbeszólását kommentálja, amikor az megszakítja Podolini Lajos Fajkis bodegája köré szőtt terjedelmes előadását: „Vannak ilyen nők a világon, akiknek a legregényesebb férfiak sem tehetnek a kedvükre.” (117.) Az alkoholista Ferenc páter sör és hagymás heringkonzerv kettős vonzása nyomán kialakult belső meghasonlásának előadása sem a pátert, sem a történet elbeszélőjét nem állítja be regényes férfiként, így a bölcs mondás tartalma is érvénytelenné válik. Máskor nehéz eldönteni, hogy érdektelennek tetsző apróságot emel az elbeszélő az életbölcesség rangjára, vagy a szentencia műfaját parodizálja: „az okos emberek megvárják, amíg a sör némileg leülepedett” (140.). Ez a sok szöveghelyen visszatérő Krúdy-toposz egyszerű megfigyelésként is olvasható, amely azonban első pillantásra jelentéktelen volta miatt nem tekinthető életbölcességnek. A műfajnak ez a humoros paródiája akkor kap komorabb tónust”, ha olvasatunk ezt a megjegyzést mégis szentenciának minősíti. Ekkor az élet jelentéktelenségére nyílik rálátás: az élet egésze jelentéktelen apróságokból szerveződik össze, így az életbölcességtől sem várhatunk nagyszabású elveket.¹⁴ Itt utalnék a narrátornak arra a – megítélésem szerint a narratíva egészét tekintve is – meghatározó jelentőségű megjegyzésére, mely szerint „az apróságokra jobban kell vigyázni, mint a nagy dolgokra, mert apróságokból van összetákolva az ember élete.” (258.) (A későbbiekben még visszatérek rá, hogy milyen következményei lesznek e perspektíva következetes érvényesítésének a regény szerkezetének és az alakok jellemének értelmezésekor.)

Mivel a regény recepciójában tulajdonképpen konszenzus mutatkozik abban, hogy a szereplői szólalomoknak meghatározó alkotóeleme az anekdota, illetve az anekdotikus előadásmód, ennek a jelenségnek a bemutatásától most eltekintek. Arról azonban, hogy a narrátori szólalomnak szintén jellegzetes poétikai vonása az anekdotikus beszédmód, már ritkábban esik szó. (A realizmus felől közelítő leleplezés-narratíva számára ugyanis alapvető fontosságú a szereplők és az elbeszélő szemléletmódjának éles elválasztása. Miként lenne lehetséges a hipotetikus szerzőnek ilyen kritikai attitűdöt tulajdonítani, ha az auktoriális elbeszélő szólama sem képviseli ezt a perspektívát?) Az anekdotikus elemeket nem meggyőző csupán a megjelenített világ, illetve a szereplők adekvát ábrázolásának eszközeként beállítani. Az elbeszélés mód ugyan elsősorban a narráció perspektíváját jellemzi, szemben például a cselekménnyel, amelynek kapcsán lehet amellet érvelni, hogy az előadott heccek, rituális veszekedések a szereplők bejáratott produkciói, ezért egy realista narratívában is helyet kaphatnának. Az elbeszélő nyelv modalitásának kialakításában azonban ez az ábrázoló, referenciális funkció nem játszik jelentős szerepet, a narráció poétikai karakterében annak saját horizontja ölt testet. A leleplező-távolságtartó bemutatás vélelmezett szándéka aligha magyarázza meg az elbeszélői szólalom és a szereplői szólalomok nyelvi megformáltságában mutatkozó

párhuzamokat. (Ez csak abban az esetben lenne lehetséges, ha az elbeszélői szöveget és ezzel együtt a narratíva egészét paródiaként fognánk föl – ez a megközelítés azonban nem tűnik megalapozottnak.) A narrátor beszédmódja osztozik a szereplők előadásának abban a sajátosságában, hogy minden tárgy, személy, jelenség említése szinte automatikusan vonja maga után valamely hozzá kapcsolódó történet előadását. Vilma kisasszony aprópénzeket oszt a Teréz-templomnál a koldusoknak, ezt a rövid jelenetet Kacs Kovics úr kommentálja követi, amelyben előadja a terézvárosi koldusok természetrajzát. (129.) Pista úrnak megakad a szeme az idegen urak cipőjén, s rögtön előadja az ilyen típusú cipők előállításának munkafolyamatait. (206.) Holchwart Ede hotelportás Dallosi, az ismert éjjeli pincér modorát jellemezve indítva érzi magát, hogy a Roter Stadl fogadó történetével világítsa meg habitusának jellegét: „Nem ismerem ugyan ezt a Dallosit, de modorából úgy ítélem meg, hogy a »Roter Stadl«-nál is megfordulhatott valamikor, annál a »Roter Stadl«-nál, amelyről Springer báró úr elnevezte versenylovát, ahol a princeket igazándiban mulatni tanították. Mert igaz, hogy az útba eső kalksburgi kolostorban mindent tudnak a jezsuita atyák, amely tudományok egy előkelő családból származó ifjúnak a korrekt neveléséhez szükségesek. Idegen nyelvet, zenét, vívást, görögöt, latint és vallásosságot mégiscsak a kalksburgi kolostorban tanítanak a legjobban Európában, de mulatni és táncolni a közeli »Roter Stadl« nevű országtúti csárdában lehet megtanulni. Nem, uraim, százszor nem. A kolostorban nem lehet táncolni tanulni, még ha a leghíresebb bécsi táncmesterek járnak oda hetenként, mikor a leckerend táncórát mutat. De a »Roter Stadl«-ban, a kocsmakertjében Ottó főherceg rendezte a francia négyest, és Károlyi Pesta volt a legjobb csárdástáncos. Ó, du lieber Augusztin. Ó, te kőrösi lány! Ó, te szép világ, amelyet többé sohase látunk.” (229.)

Ugyanezt a Dallosit jellemezve a narrátor szintén egy indázó elbeszélésbe fog, melynek keretében nemcsak a pincért mutatja be, de a korszak magyar pincéreinél műveltségére is részletesen kitér: „A herceg mögött Dallosi, az ismert éjjeli pincér jött. / Ez a Dallosi arról volt nevezetes Pesten, hogy ő volt a legmulatságosabb ember a fővárosban. Ő »megelőzte korát«, mint mondani szokás, pincéri minőségében olyan műveltségre tett szert, hogy az éjjeli zurnaliszták, akik kínjukban, pénztelenségükben szeretik a groteszk ötleteket: már többször fölvetették azt a kérdést, hogy miért nem választja meg valamely irodalmi társaság tagjai sorába Dallosi D. Adolfot. A pesti pincérek már abban az időben is Európa legjobb pincéreinek neveztetnek a szakértők között. Könnyen tanulják meg az idegen nyelveket, beutazzák az egész világot, Párizsban, a nagy mulatóhelyeken vagy az óceánjáró gőzösök fedélzetén mindenütt találkozhatnak magyar származású pincérel, akit gazdái megbecsülnek társadalmi modoráért, előzékenységéért, becsületességéért. Míg akad külföldön olyan magyar pincér, akinek megélhetési forrása az »alagér« nevű biliárdjáték vagy az ugyancsak kézügyességet igénylő makaójáték volna: szívesen látják őket olyan helyeken, ahol becsületes munkával kereshetik meg a kenyerüket. Dallosi, az ismert éjjeli pincér az egész világot bejárta, mielőtt Pesten véglegesen megtelepedett... Szinte természetes dolog, hogy a »herceg« pesti kíséretéhez tartozott.”

Mint látható, az alak szereplői és elbeszélői jellemzése megegyezik abban, hogy mindkettő komótos tempójú, kitérőkkel tarkított, más történetfragmentumokat is bekapcsoló előadásmódot alkalmaz. Minderre nem a regény egyik főszereplőjének, hanem egyik mellékalakjának bemutatása során kerül sor. A narrátor kitérők iránti fogékonysága akkor is nagyon látványosan mutatkozik meg, amikor a Szerkesztő figuráját röviden bemutatva szót ejt a hóna alatt cipelt ócska könyvekről, majd ennek apropóján a főváros egy korszakának jellemzésébe fog: „(Volt egy időszak Pest éjjeli életében, amikor az ilyen könyvcsomaggal érkezett vendégeket az éjféle órában a pincérek »doktor úr«-nak szólították, a legkényelmesebb asztalokat kínálták nekik, amelyeket egyébként disznóságig lerészegedett bácskai náboboknak tartogattak, tintát és tollat tettek az asztalra, megelégedtek annyival, hogy a vendég csak feketekávéval rendelt, amelynek az árát nem is várták pontosan a fogyasztás után, a kávé messziről köszönt, mert tisztelője volt ő is a tudománynak, költészetnek, kultúrának. Egy-egy Ady Endrét vagy Bányai Elemért sejtettek még akkor is a könyves vendégben, mikor a nevezettek már régen halottak, és az életrajzuk közkézen forog: hol és mikor, mely bormérő helyen fordultak meg?)” (152.)¹⁵ Az idézetből az is kitűnik, hogy nemcsak a szereplők, hanem maga a narrátor is mutat hajlandóságot a nosztalgikus múltidézésre. Ennek az attitűdnek a működtetése és egyidejű ironizálása az anekdotikussághoz fűződő viszony megfelelője, amelyet az elbeszélés ugyancsak szimultán gyakorol és parodizál.

E kettős elbeszélői stratégiának egyik szembevetendő jele a stilizálás. A narráció gyakran nagyon látványosan, mintegy eltúlozva alkalmazza az anekdotikus narráció kellékeit. A stilizálás révén a narrátor az azonosulás és az eltávolítás kettős mozgásával viszonyul saját anekdotikus elbeszélői modorához. (Ennek a kettőségnak a szereplők beékelte elbeszélésein belül az előadásmód teatralitásában találhatjuk meg a megfelelőjét. A beszédmód színpadiassága ugyanis, nem csupán az elbeszélői ironia jeleként értelmezhető, hanem játékos önironiként is. Mintha a figurák részben egyfajta bohóckodásként, mutatványként fognák fel saját szereplésüket, fontoskodó, túlságosan is rituális múltidézésük némiképp önparódia-jelleget kölcsönöz megszólalásaiknak.) A narrátor és a szereplők e kettős viszonyulásának okát saját elbeszélő tevékenységükhöz abban látom, hogy az anekdotát a regény a múltidézés műfajaként fogja fel. Az anekdota az idővel szembeni védekezés narratív stratégiája, amelynek hiábavalóságát ugyanakkor nemcsak a narrátor, hanem a szereplők többsége is belátja. A boldogult úrfikor visszaidézését a mulandóság élménye, végső soron a halálra vonatkozó – többnyire beszédes hallgatásban megnyilvánuló – reflexió indokolja. Az ironikus gesztusokban részben e múltidéző stratégia kudarcra ítélt voltának belátása nyilvánul meg, részben az időnek kiszolgáltatott emberi állapot, a pusztulás groteszk komikumuma.

Az anekdotikusság a múlt megidézésnek egy sajátos modalitása, amelynek sajátosságai abban jelölhetők meg, hogy a haláltudatot egyfajta rezignált kedélyességgel ellensúlyozza. Egyoldalúnak vélem azt a megközelítést, amely a figurák rituális cselekedeteiben és anekdotikus történeteiben valamiféle leleplezendő élethazugságot lát; amely nem érzékeli a figurák mulandóság felé forduló csöndes reflexióját, s úgy mutatja be őket, mintha naivan vagy önáltató módon valóban elhinnék: az anekdotákba menekülve végleg megfedkezhetnek az időről. Ez a meg-

közelítés nem számol azzal, hogy mindaz, ami a Bécs városához címzett sörözőben Pista úr asztaltársasága körül történik – eltekintve a hercegek megjelenésétől – a szokásos „durchmarsok” rituális ismétlése. Az asztalbontás, a szétszéledő vendégek elé időződő magány és életunalom ugyanúgy a jól ismert ismétlődések sorába tartozik, mint a pincér leckéztetése vagy a vendéglős hergelése. Amit a Bécs városához címzett sörözőben látunk, olyan játék, amelynek hátterét mindig a haláltudat és az emberi élet jelentéktelenségének érzése adja.¹⁶ Minden hecc és anekdota erre a léthelyzetre adott reakcióként értelmezhető. Pista úr bölcsessége abban a szemléletmódban rejlik, amely az emberi élet jelentéktelenségének tudatában is kedvet tud adni az élethez. Teátrális, komikus bölcselkedését ezért egyszersmind bölcs belátásként is pozicionálja a narratíva: „Ide nézzetek, barátaim, ahol a két szemgödör, a két könnygödör, a szomorúság árcai között a kiemelkedő orrcsonton a jó bornak, a ritka önfeledkezésnek, a megnemesedett jókedvnek, az aranyos bölcsességnek kell jelentkezni, pirosan, mint a nap...” (193.)¹⁷ A mulandóság érzésén úrrá levő pillanatnyi önfeledkezés a hipotetikus szerző megközelítésében nem gyávaság vagy hazugság, hanem képesség. A melankóliával átítatott kedélyesség a végesség rezignált elfogadása mellett is megteremti az öröm átélésének lehetőségét. A kedély az emberi lét végessége fölött érzett tompa egykedvűség meghaladása, létünk marginális természetének kinevetése. A narratíva szembe állítja egymással Stranzski¹⁸ és Pista úr alakját, erre utal az a megoldás is, hogy Kacsokovics úr a Végzóban ezt kérdezi a Vájszné kiszemelt utódjától: „Elvállalja Vilma kisasszony? Stranzskit és az elnököt?” (258.) Aki belép ebbe a világba, amelynek szinte egyetlen „története” az idő múlásának érzékelése, annak két beállítódás között kell folytonosan választania: az állandósult örömtelen egykedvűség és a pillanatnyi örömet, a pillanatnyi önfeledkezést megcélzó anekdotázó, heccelődő bohóckodás között. Aki ehhez a világhoz tartozik, aki azonosul a Bécs városa vendégeinek létszemléletével, a két állapot közötti ingadozásban tölti el az életét.

A kedélyes hang, a mesterségesen kreált tréfák olyan gesztusok, amelyek a végesség élményén való időleges felülkerekedést, a halálfélelem és az életunalom érzelmi meghaladását célozzák. Ezért – ismét Kosztolányi versével teremtve kapcsolatot – az anekdota kedélyességéről is elmondható, hogy „komor e vígság”. Meggyőződésem szerint nincs akadálya annak, hogy a regényalakok, illetve az elbeszélő haláltól elfordított tekintetét, tréfában és kedélyességben kedvét lelő mentalitását az *Esti Kornél énekében* megjelenő paradoxonok párhuzamaként közelítsük meg. Bár a regényben nem jut szerephez a heroizmusnak semmiféle változata, így sem Pista úrnak, sem a narrátornak nem jár ki a „hős” minősítés, de mind a regényfigurák többségéről, mind a narrátorról elmondható, hogy olyan (narratív) magatartást képviselnek, amelynek lényege a halálarcot elfedő víg álarc. (Bár a halál inkább egykedvűen szemlélt, ismerős és unalmas figuraként, semmint rémként jelenik meg előttük.)

A narrátor és a szereplők közös vonása a hangsúlyozott elbeszélőkedv, amely azonban nem egyszerűen az örökölt anekdotikus eszköztár kötelező kelléke. A szereplők azért rivalizálnak egymással, azért vetekednek az elbeszélés jogáért, mert – az alkohol mellett – ennek az elbeszélő tevékenységnek a hatására tudnak

feloldódni, az elbeszélőkedv teszi képessé őket arra, hogy átéljék a melankolikus életöröm rövid pillanatait. Ezért valóban „létkérdés” számukra az elbeszélés, a szó-lás lehetőségének megragadása és megtartása. Az anekdotikus előadásmódnak ez a változata – legalább is a szereplők esetében – nem annyira szórakoztatni, mint inkább szórakozni akar. A másodlagos elbeszélők legfontosabb célja nem a többiek, az asztaltársaság közönségének mulattatása, hanem az elbeszélő saját mulatsága. A beszéd kitölti az idő üres és fenyegető közegét, pillanatnyi értelmet ad az egyébként céltalan életnek. Az elbeszélés során átélhetővé válik egy sohasem létezett, fiktív világ, melybe mindaddig át lehet lépni, amíg tart az „előadás”. A szereplők azért is türelmetlenek vagy érdektelenek olykor egymás elbeszéléseit hallgatva, mert mindegyikük a maga saját fikcióját igyekszik megteremteni, így az elbeszélő boldogult úrfikorok a múltidézés közös gesztusa ellenére törvényszerűen eltérnek egymástól, mivel – ahogy a Vilma kisasszony táncához fűzött narrátori kommentár fogalmaz – „[m]indenkinek van külön mennyországa”. A szereplők vonakodnak egymás fikciójába belépni, ezzel az anekdota elbeszélőjének és közönségének hagyományos kollektív egysége felbomlik, a közösség bizonyos értelemben atomizálódik.

A szereplők anekdotikus történeteinek kétes hitelére mind a narrátor, mind a többi szereplő gyakran tesz utalást. A regényalakok egy része azzal az elbeszélői stratégiával él, hogy érdektelen és szürke történekekből igyekszik emlékezetes anekdotát teremteni. Ezt az eljárást talán a legszemléletesebben Podolini Lajos Fajkis bodegájáról szóló elbeszélése képviseli. Mások teljességgel hihetetlen dolgokat adnak elő, mint a borbély, aki szeretője, a „grófnő” arcán található kihajtható fedelű szemölcs mögött rejtőző, csigavonalban feltekert méteres szőrszál esetével igyekszik lenyűgözni hallgatóit. Maga az elbeszélő is bekapcsolódik az anekdoták létrehozásának kollektív játékába. A későbbi elbeszélésekre tett utalások is az anekdotaképzés folyamatát állítják előtérbe, s mint a történetek első számú elbeszélője tulajdonképpen maga a narrátor indítja el ezt a folyamatot. Az elbeszélés nemcsak a szereplők előadásának megbízható voltát kérdőjelezi meg játékos iróniával, hanem saját hitelességét is szándékosan gyanúba keveri – elsősorban a herceg alakja köré szövődő események előadása során. Nem pusztán azért, mert még a narrátiva teremtette világ keretei között is igencsak valószínűtlen, hogy a Bécs városához címzett fogadóba betérhet egy hercegi rangú szereplő, különösen a vel-szi herceg; hanem azért is, mert a narrátor folytonosan felhívja az olvasó figyelmét a történetek meglepő, sőt boszorkányos voltára: „Ámde a váratlan elcsendesedésben most ismét olyan dolog történt, amelyre senki sem volt elkészülve, mint általában ez a nap a meglepetések, az ördöngösségek napja volt” (247.)¹⁹ Az ilyen és ehhez hasonló metaleptikus gesztusok révén a narráció tudatosan lebegtetni a történetek státuszát: szándékosan kétségek között tartja az olvasót, hogy a regény világának vonatkoztatási rendszerében a táncjelenetben csúcspontú eseményt a „megtörtént történet” fikciós sémája vagy a saját kitaláltságát hangsúlyozó történet fikciós sémája szerint olvassa. Az események elbeszélése így hasonlóvá válik a többi szereplő anekdotáihoz, amennyiben kétes hitelűnek mutatkozik. A narrátor egyfelől hangsúlyozni látszik saját történetmondói hitelét, amikor a Bécs városában történtek más elbeszéléseinél autentikusabbnak állítja be saját előadását,

másrészt azonban játékosan provokatív jelzéseivel rendre meg is kérdőjelezi az események „hiteles” voltát.

Az olvasóhoz forduló, szándékosan zavart keltő megjegyzések mellett ugyan-csak a történet kitaláltságának, nem „valós” voltának jelzéseként értelmezhetők a narrátor „önkényes” ötletei, amelyek a cselekmény alakításában jutnak fontos szerephez. Az elbeszélő a táncjelenet valcereinek leírása során egy hasonlattal él, melyben feltűnik a kucséber alakja. Alig fejeződik be ez a múltat idéző kommentár, a regény cselekményidejében nyomban feltűnik e jellegzetes hajdani foglalkozás egyik képviselője. A narrátor az emlékek idejéből hirtelen előlépteti a kucsébert, mintegy jelezve: úgy alakítja a cselekményt, ahogy kedve és hajlamai diktálják. A hasonlatból előléptetett figura valószínűtlenségére egyébként egy rövid elbeszélői megjegyzés is felhívja a figyelmet: „A valcerok azonban egymás után jöttek a zongora felől, mintha valamely régi szellemalakok lengenek körül a lovagot, akiknek mulattatására ezen zenei áldozatot hozta. Az Uff király, a Bőregér, a Hoffmann meséi valcerei közben olyan valcerok is elandalognak, amelyekhez csak egy »zöld bécsi kocsmát« lehet elképzelni, ahol még mindig petróleummal világítanak esténként, és kucséber várja, mikor kerül végre sor az ő kosarára is, amikor előléphet. / És a kucséber belépett a kocsmaján. / Teljes valóságában, amint a kucsébert a fantáziában el lehet képzelni.” (239–240.) A narrátor játékosan jelzi: saját elbeszélésének keretei között szabadságában áll a múlt bármely jellegzetes alakját felidézni. Hasonlóan játékos megoldás a herceg színre léptetése, amely nem csupán az álherceg korábbi bevonulása révén jelzi a megismétel cselekményelem kétes valószínűségét, hanem azzal is, hogy a szereplők egy részének dédelgetett álmait váltja valóra.²⁰ A narrátor olyannyira omnipotens, hogy éppen ezzel hangsúlyozza a narratíva fikcionalitását. A szereplők a velszi hercegre vágyanak, ezért az elbeszélő játékos (ön)íroniával odavarázsolja a cselekmény jelenébe kívánságuk tárgyát. Ez a mozzanat ismét egymáshoz közelíti a narrátor és Kacs-kovics úr szerepkörét: míg előbbi saját emlékezésének idejéből hozza át a kucséber alakját a cselekmény jelenébe, Kacs-kovics az elnök úr elmélkedő visszaemlékezésében említett butéliákat teremti elő, és bocsátja az asztaltársaság rendelkezésére. A kétes hitelű táncjelenettel az elbeszélő a szereplőket anekdotikus történetek előadójából egy klasszikus anekdota szereplőivé teszi: az öntudatos Vilmosi Vilma visszaadja a herceg ajándékát, mert egy férfitől csak karikagyűrűt fogadhat el. Azaz: ha nem jegyzi el a herceg, decens nő létére vissza kell utasítania az ajándékot. Az elbeszélő beteljesítette szereplői vágyait: az anekdotikus múlt felidézőiből egy a jelen időben történő anekdota részeseivé tette őket.

Ezzel a váltással hozható összefüggésbe az elbeszélés tempójának átalakulása. A regény korábbi értelmezései – különösen Fülöp Lászlóé – meggyőzően mutattak rá a lelassított előadásmódnak a narratíva jellegét meghatározó szerepére. Ugyanakkor az események felgyorsulásával a táncjelenet elbeszélésének tempója is fölgyorsul. A regény az időtlenség mellett az illékony pillanatnyiságot is színre viszi. A narratíva időstruktúrájában e két kategória játszik meghatározó szerepet, a folyamatszerűség elve – Krúdy más regényeihez hasonlóan – nem formálja számottevő mértékben a regény időszerkezetét. Mindez azzal is összefüggésbe hozható, hogy a szöveg időviszonyait a szereplők és az elbeszélő állandósuló múltidézése, vala-

mint a szereplők álmait valóra váltó narrátori beavatkozás nyomán a múlt időleges visszatérése, pillanatnyi érvényű jelenné válása alakítja.

Krúdy regénye az „apróságokból van összetákolva az ember élete” elvének jegyében anekdotikus fragmentumokból építkezik. Ezeket a töredékeket azonban hibátlan kompozíció fogja össze, ami rácáfol arra az előítéletre, amely szerint az anekdota szükségszerűen szétzilálja, esetlegessé és ötletszerűvé teszi a nagyobb lélegzetű epikus szerkezeteket. A *Boldogult úrfikoromban* az újabb és újabb szereplői körök felléptetésével, a fikcionalitás jelzéseinek folyamatosan erősödő szignáljaival, valamint a múlt jelenné változtatásának narrátori „deus ex machiná”-ja segítségével elkerüli a repetitívitás egyik legnagyobb veszélyét, a poétikailag motiválatlan, funkciótlan önisméltést, amely az olvasói érdeklődés csökkenését idézheti elő. A *Boldogult úrfikoromban* az anekdotával folytatott játékot egy virtuóz megoldással keretezi. Az ajtaján dörömbölő „szerelmesek” okozta hangzavarban Kacs Kovics úr megszabadul kínzó álmatlanságától, s hosszú idő óta végre ismét mélyen alszik. A regény ezzel az anekdotikus kerettel, ironikus gesztussal erősíti meg az apróságokból felépülő élet gondolatát, hiszen a regényzárlat akár úgy is olvasható, hogy mindaz, ami a regény cselekményidejében történt csupán egy – nem túlságosan jelentős, de nem is teljesen jelentéktelen – célt szolgált: hadd tudjon zavartalanul átaludni Kacs Kovics úr legalább egyetlen éjszakát. Ugyanakkor ez a játékos, anekdotikus keret nem kísérli meg oksági elven alapuló elbeszéléssé szervezni a narratíva egészét. Nincs szó arról, hogy a regény egy nagyra növelt, kitégítet anekdota révén igyekezne átfogó cselekményszerkezetet teremteni. Az apróságok apróságok maradnak, s a nagyszabásúval szemben tanúsított szépségszisztem miatt nem is igyekeznek átfogó egészévé kerekedni.

JEGYZETEK

1. Kelemen László, *Krúdy Gyula*, Magyar Irodalomtörténeti Intézet, Szeged, 1938, 67.

2. Dolgozatom itt közrebocsátott változatából terjedelmi okok miatt elhagyom a recepciótörténet vonatkozó fejezetének részletes áttekintését, amely az eredeti verzióban a most közölt szöveggel közel azonos terjedelmű.

3. Vannak, akiket az egész város ismer: „Pista úr (akit az egész városban így neveztek)”. (136.) A vezetéknévet helyettesítő keresztnév már önmagában is jelzi a viszonyok patriarchális voltát. Az ismerős és az idegen külön kasztot alkot a sörházban. A borbélyt például így provokálja az asztaltársaság egyik tagja: „Uraságod talán idegen? – kérdezte a kötekedő borbélytól, amely kérdéssel egykor Kossuth Lajos halála napján a jogászok kitessekelték az operaházból a színházlátogatókat.” (167.) Az idegenek gyanúsak a törzsvendégek szemében, ezért az urakat jól ismerő hordár elővigyázatosságból „éppen az ajtó mellett helyezkedett el, hogy az »idegen vendéget« szemmel tartsa.” (183.) Pista úr hosszú ideig gyanakvóan mustrálja a „trafikos vendégei[et], azoklat] a bizonyos idegenek[et],” (200.) még azzal is meggyanúsítja a herceg társaságát, hogy nem mások, mint vándor miskárolók.

4. Itt és az alábbiakban a következő kiadásra hivatkozom a főszövegben zárójelben megadott oldalszámokkal: Krúdy Gyula, *Etel király kincse. Regények* (Krúdy Gyula művei), Szépirodalmi, Bp., 1981.

5. Hasonló szöveghelyek: „Vájsz úr elhárító kézmozdulatot tett, mondván, hogy ismeri ő is azokat a bizonyos Reding Iteleket és Tell Vilmosokat, de úgy tudja, hogy azok is megisszák a frissen csapolt söröket, márpedig a friss csapolás ideje nyomban megérkezik, amint a portás úr megtisztelti asztalát, hogy annál helyet foglaljon” (211.); „az omnibusz régebben említett, tiszteletre méltó portása, aki időközben a »családi asztalhoz« telepedett” (219.); „a portás a »családi asztalnál« üldögélő Placot is a »személyzethez« számította, és ugyanezért bizalma volt hozzá” (220.).

6. Vagy másutt: „A jó szomszédoknak össze kell tartani, ez mára kötelessége a magunkfajta »régi embereknek« – felelt az Andrásy úti trafikos.” (198.)

7. Irma úr így szaval egy alkalommal: „egyek leszünk valamennyien a hatodik kerületben”. (261.)

8. Kompoly Zsigmond, *A rejtőzködő főmű*, Életünk, 1986/2, 165–166.

9. Például: „mit tud a pájsli” (142.) [’mennyre ízletes a szalontüdő’]; „muszka kaviár (149.); „– Hajtsunk tovább, Sánerl »fáma vájta« – ismételte bomba hangon azt a pesti szólást, amelyet a kackiás fiákeresek hoztak divatba.” (167.); „brüderkám” (174.); „Vagy mint pesten mondják: a »tranglírozáshoz?»” (183.) [’akasztáshoz’]; „– Vlaszeng« – felelt most régi pesti humorral az Andrásy úti trafikos – »valószínűleg»” (202.); „Egyszóval mit »erdőzzek itt«: olyan »cirkusz« kerekedett” (203.); »kimegyek a divatból» (207.); »Gemacht luktos«, vagy magyarul: »jól csináltad, kedves mester!»” (208.); „– Ámde van itt egy fontosabb kérdés, amelyet nem tudok magamban sehogy se megmagyarázni. »Amit nem tudok magamban összeadni« – amint Pesten mondanák.” (227.); „nem tudom magamnak megmagyarázni ezeket a »linci fiúkat»” (228.) [’előkélő úriembereket’]; »vitte a hangot» (230.); „a »Markóban»” (230.) [’a Markó utcai fegyintézetben’]; „Leteszi egy napon a »kulcsokat»” (233.) [’elpatkol’]; „a fartőnek a vége, amit »serclinek« is mondanak” (233.); »mitmaholt» (236.) [’szenvedett’].

10. Ilyenek például: reszkírozott (110.) [’szentelt, áldozott’]; pasasérok (127.); el volt intézve a produkció (131.); nem nagy kunszt (142.); krakéler (166); acélstrimpfli (172.) [’acélpersely’]; überciher (171.) [’felöltő’]; spekulál (198.); pesti policáj (198.); makk disznó (200.) [’makk ász’]; bőftök (235.) [’bifsztek’]; kaucsukgallérba pakolt, duzzadt tábornok (243.).

11. Vö: »spéci» (167.) [’alak, pofa’]; »kübli» (172.) [’pezsgősvödör’]; »speizcetli» (202.) [’étlap’]; »kinyissa a száját» (213.) [’veszekedésbe kezdjen’]; »ebben az életben» (213.); „ötven és hatvan között »laboráló úriember volt»” (216.); „szinte a »láb alá« zongorázott” (242.); „Vájsz »megveszett»” (245.); »heccmeister-ség» (254.); »megölné a rézkígyót is» (258.); „a törzsvendégek »maltretirozása» (258.) [’inultálása’].

12. A Pista úr elbeszélői szerepkörére vonatkozó recepcióbéli megállapításokat legfeljebb azzal egészíteném ki, hogy Pista úr egy alkalommal olyan elbeszélésbe fog, melynek ő maga az egyik főszereplője. A Plac rendőrségi afférját szellőztető előadásában saját magáról harmadik személyben beszél, azaz ugyanazt a formát választja, amelyben a regény auktoriális elbeszélője Pista úr és asztaltársasága viselt dolgait előadja. Vö. 171–172.

13. Például: „A nőknek külön véleményük van a férfiakról, de ők rendszerint titokban tartják a mondanivalójukat.” (116.) „Okos asszony volt; igen jól tudta, hogy a szemrehányás fáj legjobban a férfiaknak.” (253.) „Nem lehet cserbenhagyni egy asszonyt, amikor második fiatalkorát éli.” (245.) Az anekdota komikus hangoltságának megfelelően ezek az élettapasztalatot megfogalmazó mondások többször humoros hatásúak: „(Vidéki ember pesten általában mindig a minisztériumba jár.)” (125.) „(Minden embernek a maga foglalkozása szerint működik a fantáziája.)” (153.) „Csak egy asszonynak lehet annyi bátorsága, hogy inkognitóban utazó uralkodó hercegek és tábornokok jelenlétében így »kinyissa a száját.»” (213.).

14. A most bemutatotthoz hasonlóan szintén a kocsmabeli életre vonatkoznak az alábbi élethölcsességek: „(Vannak ilyen fajtájú pincérek, akik első pillantásra vonzzák magukhoz a vendégeket. Mindig akad valamely megbeszélni való közös témájuk; ha más nem: egy lóversenyűjság a zsebekben, amelynek hírmondásait megbeszélni lehet. Úgy vagyunk az ilyen pincérszerellemmel, mint bizonyos nők a macskákkal, amelyek az egész környékről felkeresik a bizonyos nőket, ha valahol megtelepednek.)” (234.) „Tudják azt jól a régi kocsmajárók, hogy vannak a borongásoknak olyan percei, amikor valamely nagy kő nehezedik az ember szívére, és valósággal megkönnyebbülést okoz a fizetővel való értekezés?” (259.)

15. Egy másik szöveghelyen a söröshordó csapolása indítja az elbeszélőt hosszas, anekdotikus kommentárra: „A »fejedelmi« asztalnál ezután bizonyos ünnepélyes csendesség támadt, mert halfogyasztás közben nemigen szoktak beszélgetni még a szószátyárok se. És éppen ezt a gyönyörű kocsmait csendet használta fel odakünn a söntésben Vájsz úr, a vendéglő tulajdonosa, hogy intézkedést tegyen új söröshordó megcsapolására. Nagyon puffantott a csaposlegény... Némelyek azt mondják, hogy nem szeretnek olyan vendéglőkbe jární, ahol a vendéglős és pincérei tolakodóan udvariaskodnak. »Nem azért megyünk a »Fogas’-ba, a »Kék Dunába’-ba vagy az »Adriai hajó’-ba, hogy a vendéglős, addig bosszantson kérdéseivel, amíg egy halszájka szerencsésen a torkunkon akad.« – mondják az ilyen vendégek, akik még azt sem szeretik, ha a dologtalan pincérek szélvészékként sürgölődnek, hogy használhatóságukról minden nap tanúságot tegyenek. De még nem akadt olyan vendég, aki idegességében lár-

mát csapott volna azért, hogy váratlanul nagyot puffant a sörshordó valahol a szomszéd szobában. A »Bécs városá«-hoz címzett vendéglő tulajdonosa tehát nem követett el ostobaságot, amikor előkelő hallgatásba merült vendégeit ily kellemes módon riasztotta: »Nálam nincs zenélő óra, hogy a Radetzky-marsot játszsam« – mondta ugyancsak évek múlva.» (218–219.)

16. A halálra tett utalások átjárják a regény egész szövegét. A narrátor szövege a hőseséssel asszociál a halálra: »A Király utcára nyíló ablaktáblák mögött ugyanis mind sűrűbben rengő–ringatózó hőseséssel keletkezett, néha olyan nagy pelyhet is mutatkoztak, amelyek bizonyára valamilyen meggondolandó üzenetet is hoztak magukkal a szép másvilágról.» (173.) A hordár azzal védekezik a pálinka megdézsmálásának vádjá ellen, hogy a boltos a sajátjából kínálta meg: »– Ő megkínált engem, de nem ebből az üvegből, ő azt mondta, hogy mielőtt elvinne a halál angyala, igyak egy pohár pálinkát útravalónak» (179.); »A »Szerkesztő« halott kislánya újjáról vette emlékébe a gyűrűt, mielőtt arra a koporsófedeletről rászögezték volna.» (188.) A borbély ilyenformán számol be mesterségének különös körülmények között történt elcsúszásáról: »Hát én holt embereken tanultam meg borotválni, ha megengedi excellenciád.» (193.) Vájsz úr így jelzi a pontos időt: »Már temetésekre harangoznak a Teréz-templomban.» (221.) Dallosi ekként elmélkedik, amikor a Dorottya napot bejegyző naptárába a hivatalos »duchmarsok« közé: »Az ember csak egyszer él, és a túlvilágon amúgy sem tarthatja meg az ünnepeket.» (228.) A regény utolsó, 10. fejezetében megszaporodnak a szereplők halálra vonatkozó utalásai. A beszédés nevű Kriptai úr az elnök rendelkezése ellen berzenkedve hozza szóba: »Jól van. Kimegyek az udvarra egyet jární, de azt ne kívánd tőlem, elnök úr, hogy hazamenjek, mert ha ma hazamennék, totáliter az ajtókilincsre akasztanám magamat, ha azt esetleg a szállodás feledékenységéből zárva találnám.» (256.) Lovag Tokiót is az öngyilkosság gondolata foglalkoztatja: »Mert ha ő egyszer istenigazában gondolkozni kezdene... ha leülne az ágy szélére, és elkezdene hosszadalmasan nézegetni »bandazsírózott« lábait, amelyek már akkor megrokkantak, mielőtt bármely »klasszikus versenyben« megpróbálkozhatott volna velük... ha forgolódni kezdene az ágyban, hogy megtalálja azt az oldalt, amely oldalon a legtöbb levegőt kapja a szíve... ha úgy tenne, mint más szerencsétlenek, akik a faliszőnyeg cifráságait kezdik nézni, és apránként megállapítják magukban, hogy felkeléskor is gyógyíthatatlan fáradtak lesznek, mert halálosan betegek már évek óta... ha csak egy-két percre megfeledkezne a lovag például a »Vörös Májerről«, akinek csövekből van összerakva a gégeje, a tüdeje, a gyomra és a többi része, igaz, hogy ezüstcsövekből, és a vörös Májér mégis tud örvendezni a lovagnak, amikor majd megint futnak a lovacskák a pesti gyepen, és az ember személyesen láthatja Batthyány elemért, Csekonicot, és Pejácsovicsot, mint ahogy az ezüstcsövű Májér ezért gyűjtögeti már télen a forintocskákat, ezért keresi a zálogházi emberek barátságát, ezért kártyázik hamisan a kávéházban... mondjuk, ha nem gondolna a lovag a vörös Májerre lefekvéskor: megtöltene egy vadászpuskát a legfinomabb francia pezsgővel, és úriember módjára szájába lőhetne a Kamaraerdőben.» (257–258.) Plac hazaindulása is halálra való reflexióval kapcsolódik össze: »Plac öntudatos ember volt, tisztán látta a helyzetet, hogy ő már innen csak egyenesen hazamehet, haza, abba a reménytelenségbe, ahol nem várakozik rá senki, legfeljebb a halál. [...] Nem volt melankolikus, nem volt mérges, csak olyan egykedvű, aki leszámolt mindennel a világon.» (265.)

17. Hasonló tartalmú, semmit mondanak tetsző, de mégis érvényesnek beállított életbölcsestéget fogalmaz meg Kacsokovics úr, a másik olyan szereplő, akinek szereplői pozícióját ugyancsak az első számú elbeszélő »írói« szerepköre felé mozdítja el az elbeszélés: »Nem kell búsulni, Vájsz barátom, még hosszú az élet, még várnak ránk vidám napok is.» (265.) Ez a vigasztalás ismét az öröm rövid időszakaihoz ígérgetéssel (napok vs. élet) igyekszik kedvet teremteni az élethez. E látszólag jelentéktelen megállapításoknak az ad mélyebb értelmet, hogy a nagyobb igényű életprogram lehetetlenségének tudatában tér vissza az evidenciának tetsző életelvekhez. Ha az élet ezer apróságból van összeférelve, nagyszabású életelveket hangoztatni nevetségessé nagyozolás lenne. Ezért – Kosztolányi versének szavait variálva – e laposnak tetsző bölcsestégről elmondható, hogy mély ez a sekélyesség.

18. »És mégis, mégis az történt, hogy a konok törzsvendég megérkezéssel, letelepülésével, elfogyasztott sörével vége lett a kedélyességnek a »Bécs városá«-hoz címzett vendégfogadóban / Stranzki megitta a jókedvét mindenkinek. Ő volt a végzet embere. Ő volt a balsors, a bánat, a kiábrándulás.» (252.)

19. Hasonló szöveghelyek: »(mert hiszen ez a farsang végi nap csupa meglepetéssel szolgált)» (196.); »Az élet néha megismétel ilyen meglepetéseket az álruhás hercegekkel és kísérőkkel, akik a közvélemény szerint már csak nagyon régi szindarabokban játszhatnak szerepüket, ha még akadna

színház, ahol ily színdarabokat játszanak – pedig ebben a percben még komolyabbra fordult a »Bécs városá«-hoz címzett vendégfogadóban ismétlődő régi színdarab.” (210–211.); De ekkor nyílt a »Bécs városá«-hoz címzett vendéglő ajtaja, mint már annyiszor e történet folyamán, előzetesen és később is – és egy »arkangyal« lépett be rajta, mint későbbi években erről az eseményről megemlékeznek azok a nők és férfiak, akik a jelen szenvedései elől a múlt idők képzelte örömein vigasztalódnak.” (211.); „Az olvasó bízást azt gondolhatná e helyen, hogy most már elérkezett az időpont, amikor többé egyetlen üres szék sem maradt a »Bécs városá«-hoz címzett vendéglőben, együtt vannak mindazok, akikről Pesten általában beszélni szokás, más szóval azok a vendégek, akiknek névsora azt mutatná, hogy emeljék a díszét, hírnevét egy vendéglőnek. De nincsen olyan szénásszekér, amelyre még ne férne egy villával.” (232.)

20. „[A] vendégszobában az Öregpincért vették munkába az elbizakodott uraságok. (Ugyan kinek ne volna kedvére megtáncoltatni egy szolgálatkész öreg embert, aki a sors kiszámíthatatlansága következtében a »Bécs városá«-hoz címzett vendéglőbe került, és ott a vendég nélküli hosszú délutánokon, valamely homályos sarokban arról álmodozott suttymban, hogy nagyúri vendégek érkeztek a »házhoz«, akiket fiatal korában kiszolgált – eljött a velszi herceg Pestre, vagy legalábbis a fia, hogy átnyújtsa azt a melltűt, amelyet valaha az Öregpincérnek a »Kékmacská«-ban ígértek, ha a vendégeket figyelmesen kiszolgált!)” (141.)

„Sok átvirrasztott éjszakának kellett elmúlni, amíg egy különben egészséges ember (a pincéri szolgálatban) ilyen »mágnásos« kopaszságra szert tehet. A velszi hercegnek volt ilyen kopasz a feje, amikor pesten járt.” (191.)

Egy másik szöveghelyen a borbély hozza szóba a velszi herceget: „Én tudniillik darab ideig pártfogója voltam a hazai színművészetnek is, az ember mindent megpróbál, ha nincs özvegy édesanyja, árva testvérkéje, aki a jó útra, a takarékosásra, a téli tüzelőfára, a stafirungra emlékeztesse. Az ember úgy él, mint öfelsége, a velszi herceg.” (183.)

Ima úr szölamában is előfordul egy rövid utalás a velszi hercegre: „Ezek a mostani divatgallérok, ezek a kikeményített »Pince of Wales«, »Lord Derby«, »Exotique«, »Takova« és más nevű gallérok ugyanis, csak a szakállát dörzsölik az embernek, de arról nem gondoskodnak, hogy a nyakat teljesen elzárják, a gallérrészen át minden bacilus, por, piszok, légy, pók, bolha bemászhat az ember ingébe.” (199.)

VERES ANDRÁS

Németh Andor megtérése Kosztolányihoz

A 70 éves Szegedy-Maszák Mihálynak ajánlom.

Talán nem túlzás a Kosztolányi-recepció egyik legérdekesebb fejezetének tekinteni Németh Andor írásait, aki a *Nyugatot* ugyan idejétmúltnak tartotta,¹ és Kasákhoz állt közel, ám rendkívüli érzékenysége és nyitottsága hozzásegítette ahhoz, hogy klasszikus és modern irodalmi jelenségekről egyaránt képes legyen megértő és időtállóan bizonyuló véleményt formálni. Az 1950-es évek elején írt emlékiratában Németh Andor megemlíti, hogy megmagyarázhatatlan bizalmatlanságot érzett Kosztolányival szemben: „Itt kell megemlítenem még egy tulajdonságomat. Bizonyos igen jelentős férfakkal szemben való tartózkodásomat [...] Ezek között voltak olyanok, akik egyenesen keresték a barátságomat, például Lukács György vagy Kosztolányi Dezső, én viszont elzárkóztam közeledésük elől. Ez odáig ment, hogy mikor például egyszer Kosztolányival telefonon kellett volna beszélnem, elváltoztattam a hangomat, hogy ne ismerjen rám. Ennek a magatartásomnak nem tudom a magyarázatát.”²